

Duitslands

'Rome was een stad vol pracht en praal, maar ook een plek die een metamorfose had ondergaan qua geloofsbeleving. Niet langer stond de eenvoud voorop'

bekendste bestsellerauteur

Hoe Luther erin slaagde in korte tijd een beroemde Duitser te worden

Zo'n vijfhonderd jaar geleden was Wittenberg een kleine stad met zo'n tweeduizend inwoners. Maarten Luther was – ook voor de inwoners van dit stadje – geen bekend figuur. Zo kwam op de lijst van honderd belangrijkste hoogleraren (gepubliceerd in 1515) zijn naam niet eens voor. Opmerkelijk dus dat deze 'onbekende' Luther er in zeer korte tijd in slaagde niet alleen de bekendste persoon van Duitsland te worden, maar ook de best verkopende auteur van heel Europa.

In *Kleio* geven we experts het woord die wat dieper in zullen gaan op de Verplichte Historische Voorbeelden. Met behulp van deze achtergrondinformatie kunt u uw leerlingen nog beter voorbereiden op de examenstof. Een serie om te bewaren dus. Dit artikel geeft achtergrondinformatie bij het verplichte voorbeeld *Luther verschijnt voor de Rijksdag in Worms (1521)*.

Die ene gebeurtenis op de dag net voor het katholieke Allerheiligenfeest, namelijk het spijkeren van vijftien stellingen op het mededelingenbord van de universiteit – de deur van de Slotkerk – veranderde Wittenberg en Duitsland voorgoed. Maar laten we bij het begin beginnen.

Kardinaalsziekte

Luther werd geboren in Eisleben in 1483, waar hij toevalligerwijs ruim 62 jaar later ook weer overleed. Zijn vader had het boerenbedrijf vaarwel gezegd en was gestart met de exploitatie van een kopermijn. Het ging de familie Luther weliswaar financieel voor de wind, echt rijk waren ze niet. Na de *Trivialschule* bezocht Maarten verschillende scholen en uiteindelijk schreef hij zich in aan de Universiteit van Erfurt. Op aandringen van zijn vader ging hij rechten studeren, maar tijdens hevig noodweer beloofde hij zichzelf het klooster in te gaan als hij het zou overleven. Aldus geschiedde. Een moment dat overigens sterk doet denken aan Saulus' val van het paard vlak bij Damascus wanneer God hem toespreekt. Ook een moment van innerlijke bekering. Een ander beslissend moment in Luthers leven was de reis naar Rome die hij maakte in 1510 – een tocht in opdracht van het augustijnerklooster waar hij destijds verbleef. Rome maakte diepe indruk op Luther. Het was niet alleen een stad vol pracht en praal, maar ook een plek die – onder aanvoering van de beruchte

Ben Vriesema is hoofdredacteur van *Kleio*.

renaissancepauzen – een metamorfose had ondergaan qua geloofsbeleving. Niet langer stond de eenvoud voorop, men leefde er op los en deed alles wat God verboden had. Er werd gegniffeld om paus Leo X die niet meer op zijn paard zou kunnen zitten vanwege een anale fistel – het resultaat van intensieve omgang met jonge heren. En wanneer men in Rome sprak over de 'kardinaalsziekte' werd syfilis bedoeld. Rome was in de ogen van Luther verworden tot een sodom en gomorra.

De clerus had echter een financieel gat in de markt gevonden, namelijk het uitgeven van aflaten. Met behulp van een aflaat kon de opgelegde penitentie worden afgekocht. In de veertiende en vijftiende eeuw nam de verkoop van aflaten een hoge vlucht, omdat de kerkelijke autoriteiten orde in de wildgroei hadden aangebracht en omdat het vagevuur als specifiek element binnen de kerkelijke dogma's was ge- ►

Lucas Cranach portretteerde Luther meerdere malen. De afbeelding op de linkerpagina werd uiteindelijk voor publicatie gekozen omdat Luther er vriendelijker uitzag dan op de afbeelding hierboven. Een sterk staaltje marketing avant la lettre.

Boven: Luther verkleed als jonker Jörg, portret door Lucas Cranach, 1522.
Rechts: Portret van Luther met baret, Lucas Cranach, 1521.

introduceerd. Met aflaten kon je je zonden afkopen en dat leverde de kerk pecunia op. Ook het augustijnerklooster van Luther gaf aflaten uit: in 1508 kon men er een kopen, zodat het klooster een bibliotheek kon financieren. En met het kopen van de beruchte aflaat van de Sint-Pieter uit 1515 zouden je zonden acht jaar lang worden vergeven. Na Gutenbergs uitvinding van de boekdrukkunst rond 1450 vond er een massale uitgifte van dit soort aflaten plaats.

Vlugschriften

Wittenberg kreeg pas in 1502, bij de oprichting van de universiteit, de beschikking over een drukpers. Deze werd voornamelijk gebruikt door professoren en studenten, en door keurvorst Frederik de Wijze. Deze stichter van de universiteit gaf een catalogus uit met zijn relikwieëncollectie – Frederik bezat 18.970 bijzondere objecten, waaronder een flesje met de moedermelk van Maria en een twijgje uit het brandende braambos. De relikwieën konden tegen betaling worden bewonderd.

Luther werd in 1512 benoemd tot hoogleraar theologie. Zijn voornaamste bezigheden bestonden uit het geven van colleges en het houden van preken. Uiteraard bestudeerde hij de Bijbel grondig. Hij raakte er dan ook steeds meer van overtuigd dat het aanbieden en kopen van aflaten niet de juiste manier was om zonden kwijt te raken. Volgens hem kon de kerk geen zonden vergeven, dat kon alleen God. Nadat hij zijn vijftien negentig stellingen op 31 oktober 1517 op de deur had gespijkerd, werden deze al spoedig vertaald in de Duitse volkstaal. Het gevolg laat zich raden: de naam van Luther werd steeds bekender. Zijn volgende publicatie – slechts acht pagina's, en met veel korte zinnen – werd veelvuldig gedrukt. De drukker in Wittenberg, Johann Rhau-Grunenberg, was zeer content met de publicaties van Luther. Sterker nog, omdat Luther maar bleef publiceren trok dit andere drukkers aan: in totaal heeft Luther 287 vlugschriften geschreven. Luthers kritiek op de aflaten en andere zaken werd uiteraard door de rooms-katholieke kerk opgemerkt. Die probeerde hem tot inkeer te brengen, maar dat werkte averechts. Luther voelde zich gesterkt door het verraad van de kerk; God was aan zijn zijde.

Hier sta ik

In 1520 publiceerde de dienstdoende paus de bul *Exsurge Domine*. Hierin werd Luther gesommeerd zijn dwaalleer te herzien. De reactie in en rondom Wittenberg was veelbetekend: de bul werd besmeurd. Luther gaf als reactie op de bul wederom een pamflet uit dat gretig aftrek vond. In 1521 moest hij verschijnen voor de Rijksdag in Worms, waarbij ook de jonge keizer Karel V aanwezig was. Gevraagd of Luther de door hem geschreven pamfletten wilde herroepen, antwoordde hij met zijn beroemde toespraak dat hij dat niet kon en wilde: 'Hier sta ik. Ik kan niet anders. Amen.' Sommige historici beweren dat met de komst van Luther een nieuwe tijd aanbrak: het ik-tijdperk. Luthers tijd kenmerkte zich in ieder geval door

In de markt

Luthers succes kent een aantal verklaringen. De belangrijkste: zonder drukpers geen groot lezers-publiek. Bovendien sprak Luthers bondige stijl veel mensen aan. Verder had hij het geluk gesteund te worden door de (katholieke) keurvorst Frederik de Wijze waardoor hij veilig kon werken en schrijven. En ten slotte: in Wittenberg woonde de befaamde Lucas Cranach die duizenden afbeeldingen van Luther liet verspreiden en tevens zorgde voor een vernieuwende lay-out van de geschriften – de naam van de schrijver evenals de plaats van uitgifte stonden op het voorplat, met daaromheen een versierde rand. Nu zouden we zeggen dat Cranach ervoor gezorgd heeft dat Luther ‘in de markt werd gezet’. Luther heeft de Duitsers dus massaal aan het lezen gekregen – de Duitse boekenmarkt is in omvang de tweede boekenmarkt ter wereld. En zijn streven naar matigheid, vlijt en spaarzaamheid zijn Duitse waarden geworden. De invloed van Luther is daardoor vijfhonderd jaar na het begin van Reformatie nog steeds merkbaar in Duitsland. ■

Links: Luther met kardinaal Gaetani, fresco van Francesco de Rossi, 1550-1560. Palazzo Farnese, Rome.

Hieronder: Het dubbelportret van Maarten Luther en zijn vrouw Katharina von Bora, door Lucas Cranach, 1529. Hessisches Landesmuseum, Darmstadt.

vele veranderingen. Zo kwam de boekdrukkunst als massamedium op, Columbus had de route naar Amerika blootgelegd, renaissancekunstenaars hadden de mens in het centrum gezet en Copernicus berekende dat de aarde om de zon draaide. Daarnaast deed het vroegkapitalisme in Europa zijn intrede, een vorm van kapitalisme waarbij met name de individuele keuzes van de koopman-ondernemer een grote rol speelden. Een nieuwe tijd was het zeker.

Luther wilde zijn geschriften en opmerkingen niet herroepen, waarop excommunicatie door de kerk volgde. Op de terugweg vanuit Worms werd Luther staande gehouden en in opdracht van Frederik de Wijze naar een afgelegen kasteel gebracht waar hij tien maanden zou blijven, vermomd als jonker Jörg (met baard en zonder tonsuur). Velen dachten dat hij dood was. Maar na terugkomst in Wittenberg pakte hij zijn stiel direct weer op: publiceren, publiceren, publiceren. De drukkers waren zo blij met Luther dat ze hem een vorstelijk jaarinkomen aanboden onder één voorwaarde: geef je pamfletten als eerste bij ons uit. Luther sloeg het voorstel af, hij had zijn werken geschreven tot glorie van God. Alle geschriften van Luther bereikten een totale oplage van meer dan drie miljoen, een gigantisch aantal.

Omdat Luther het klooster vaarwel had gezegd, kon hij ook afscheid nemen van het celibaat. In 1525 trouwde hij met de gewezen non, Katharina von Bora, met wie hij samen zes kinderen kreeg. De bekende schilder Lucas Cranach, ook een inwoner van Wittenberg, heeft – naast vele portretten van Luther alleen – ook een portret gemaakt van Maarten en Katharina. Als een soort oerpaar van het protestantisme raakten de beeltenissen geliefd bij Luthers vele volgelingen.

Boekentip

In het Lutherjaar 2017 verschijnen stapels boeken over Maarten Luther. Zo komt uitgeverij Damon met drie prachtige Latijns-Nederlandse Maarten Luther-uitgaven. Het eerste deel is al verschenen:

Theologische antropologie. De mens voor God. *Maarten Luther* (Damon, Eindhoven 2017), 712 blz., € 59,90

Bronnen

A. Pettegree, *Het merk Luther* (Amsterdam 2016).

G. Diez, ‘Der erste Rebell der Neuzeit’, *Der Spiegel*, (nr. 44, 2016).

Interview met Christine Eichel, ‘Duitsland nog altijd ‘Lutherland’, *Trouw* (9 december 2016).

S. Hiebsch, ‘Het begin van de Reformatie. Maarten Luther van monnik Martinus tot grote reformator’, *Kleio* (nr. 4, 2011).